

ДВЕ ВОДЕНИЦЕ КОД ПИРОТА

Северно од Пирота, у непосредној околини града, у живописном пределу Градашничке реке, налази се неколико старих воденица. Оне су данас запуштене, затворене и не раде. Но речица на којој су оне подигнуте и даље служи као погонска снага за исту сврху. О томе сведоче нови млинови постављени скоро у њиховој непосредној близини. Између ових нових и старих постројења не постоји контраст који би непријатно деловао на око естетике или на схватања градитеља. Старе воденице, где је заглушна бука витлова престала, чине својим живописним изгледом и достојанственом мирноћом скоро неопходан декор новоме млину, ублажавајући његову белину, крутост нових линија и немир непрестаног рада.

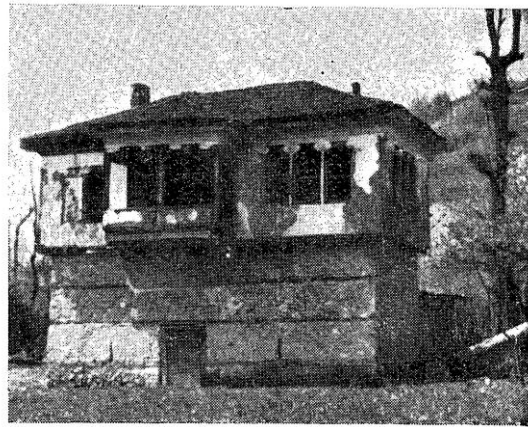
Међу овим очуваним старинама истичу се две воденице, које својим изгледом, конструкцијом и архитектонским решењем заслужују сваку пажњу. Интересантне су нарочито због тога што је уза сам млин дозидана стамбена зграда потпуно по правилима и по стилу варошких стамбених кућа прошлога века.

Једна од њих је данас позната под називом „Бегова воденица“ (сл. 1, 2, 3, 4, 5 и 6). Главни део зграде је наравно воденица, тј. велика просторија у којој је смештен млински уређај. Обимни зидови обухватају још два одељења, од којих једно служи као кухиња, а друго као соба воденичарева. Воденици се прилази преко трема, који се пружа до места где поток пролази испод зграде. Горњи део постројења у коме се мелело жито налази се уз подужни зид воденице на супротној страни од улаза. Пробијајући свод везује се са доњим делом испод зграде, где се налази главна конструкција покретана снагом воде. Доњу конструкцију, где је протицала вода, чинила су два одвојена засведена простора, од којих је сваки примао по два вретена. Ова се два свода спајају у један свод на супротној страни код излазног тока воде.

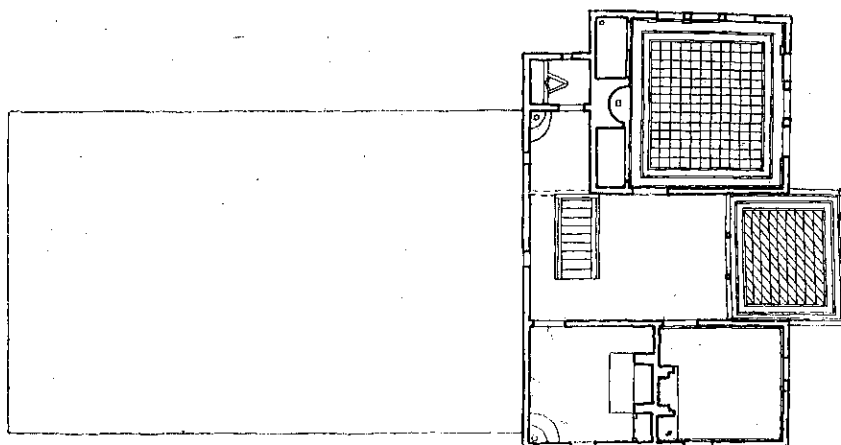
Горњи део млинског постројења чини дрвена конструкција која држи кошеве у које се сипа жито и која ограђује мучник, простор у којем се сакупља брашно (сл. 7). У ову конструкцију укључена су два млинска камена, горњак и доњак, који се ослањају на зидане греде поди-

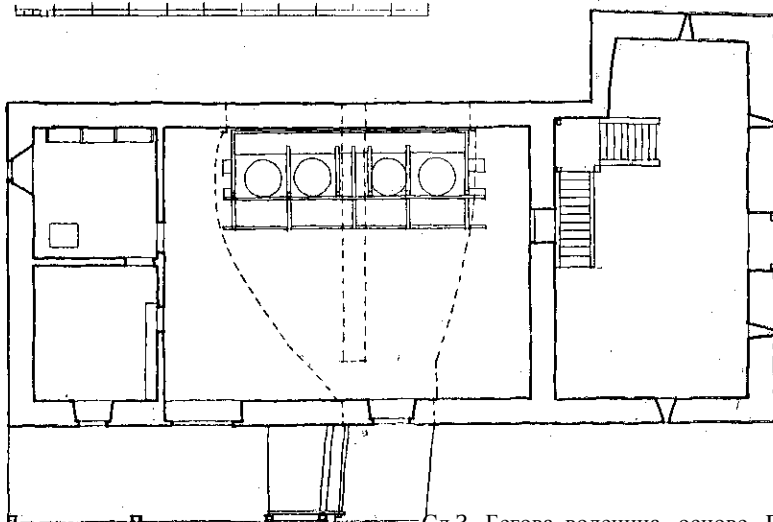
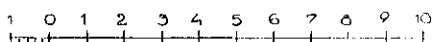
Сл. 1. Бегова воденица, стамбени део. — Fig. 1. Moulin de Bey, la partie à usage d'habitation.

Сл. 2. Бегова воденица, стамбени део. — Fig. 2. Moulin de Bey, la partie à usage d'habitation.

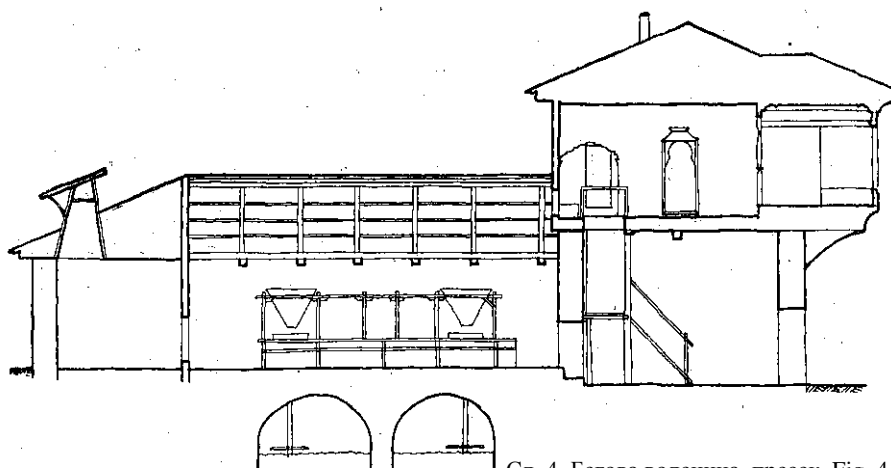

ОСНОВА СПРАТА

ОСНОВА ПРИЗЕМЉА

Сл.3. Бегова воденица, основе. Fig. 3. Moulin de Bey, plans.

ПОДУЖНИ ПРЕСЕК

Сл. 4. Бегова воденица, пресек. Fig. 4. Moulin de Bey, coupe.

гнуте уз ивицу пробијеног дела свода. Вретено које okreће камен пролази кроз шупљину свода, а доњим крајем углављено је у дрвену гредицу, кобилку, која је везана са вертикалном полугом, дубом, чијим се подизањем и спуштањем регулише крупноћа мељаве. Кобилка је смештена испод нивоа воде. Вода као покретачка снага овог постројења бучно пада са вишег нивоа пред воденицом на пераја точка причвршћеног за доњи део вретена. Овај уређај данас није комплетно очуван, али се његов изглед може ипак потпуно реконструисати.

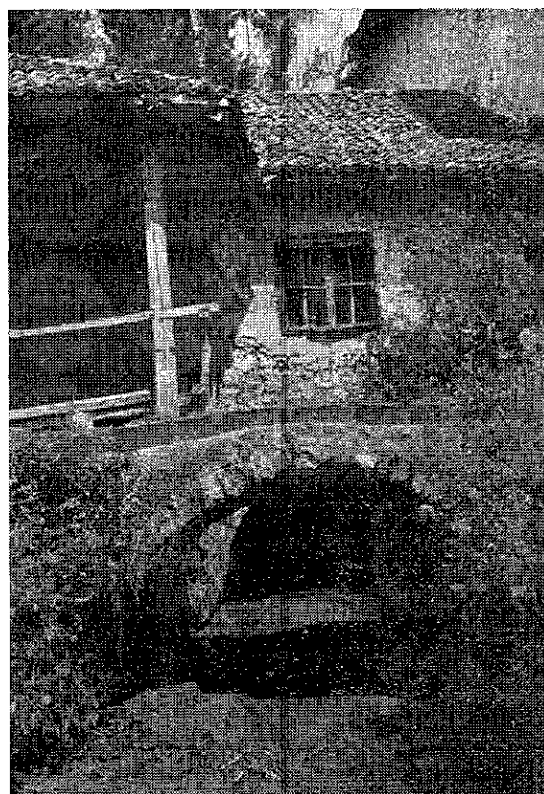
Зграда власника воденице, дозидана уза само постројење и окренута лицем ка башти, била је у непосредној вези са радом воденице. Својом конструкцијом и распоредом спратног дела, она одговара свим потребама варошке куће, те би се могло закључити да је то био сталан власников стан. Облик приземља не одговара много уобичајеном изгледу истог дела код зграда подизаних у самој вароши. Он вероватно потврђује потребу одбране једне куће у којој се стално живи, а која је изолована у природи, те је тако ван насеља изложена евентуалним нападима. У унутрашњости приземља налази се једна већа просторија са дрвеним степеницама које повезују власников стан и воденицу.

Распоред и изглед просторија на спрату је прилагођен потребама тадашњег грађанина бољег имовног стања, а стилски одговара грађевинском типу стамбене зграде прошлога века, распрострањеном на Балканском полуострву у земљама под турском доминацијом. Степенице воде у просторни ход, који чини средиште горњег дела куће. Он истовремено функционално везује све просторије, и једним крајем, тј. дивананом у виду еркера, везује унутрашњост зграде са спољним светом, са баштом. Са једне стране хола је велика соба која је очигледно служила за дневни боравак. Дуж једног зида су ограђени мањи простори у виду плакара, чести у старој архитектури. У средини тог дела налази се полукружна ниша у којој се вероватно налазила пећ. Са једне стране нише је простор који је некад био затворен и служио као орман, док је са друге стране вероватно било купатило, судећи по

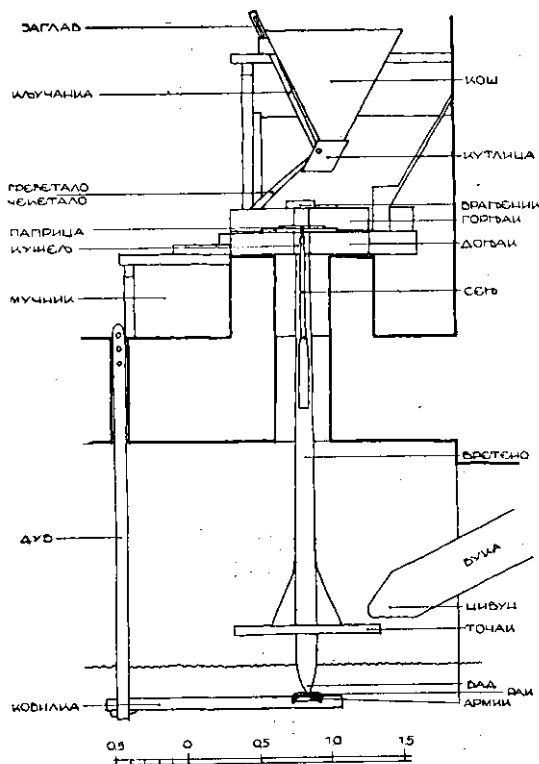

Сл. 5. Бегова воденица, стамбени део и млин.
— Fig. 5. Moulin de Bey, la partie à usage d'habitation et le moulin proprement dit.

стор везивала са собом. Са друге стране хола налазе се две мање просторије са карактеристичним каминима. Једна од њих је вероватно служила као кухиња,

Сл. 6. Бегова воденица, мост пред млином.
— Fig. 6. Moulin de Bey, le pont devant le moulin.

Сл. 7. Бегова воденица, скица млинског уређаја. — Fig. 7. Moulin de Bey, schéma des installations de meunerie.

глатком поду у нагибу са одводним каналом и по мањим вратима која су тај просудећи по оцаклији и сливнику за одвод воде у углу. У споредне просторије се улази такође из хола кроз профилисани лучни отвор, где се опет налази један сливник сличан ономе у кухињи, вероватно за прање руку. У дну предворја је клозет, који виси над празним простором. У зиду према воденици је мали отвор, кроз који је вероватно само контролисан рад у воденици.

Декоративној обради унутрашњости обраћена је већа пажња у стамбеном делу на спрату, док у приземљу и у воденици то уопште није долазило у обзир. Декорација се своди углавном на профилисање дрвених делова, као што су дрвени стубови на диванани, луци међу стубовима, оквири врата и таванице, који спадају у ред скромније изведених примера.

Начин зидања ове зграде је веома разноврстан, и сваки њен део са посебном одређеном наменом има одговарајућу

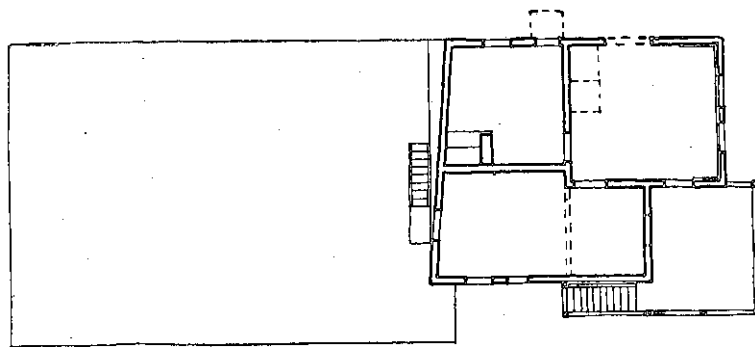
конструкцију. Зидови воденице су зидани ломљеним каменом, док су сводови, као и лук моста пред воденицом урађени од блокова сиге. Приземље је такође зидано солидно, пуним дебелим зидовима од ломљеног камена, који су на више места, хоризонтално, у виду серклажа, обухваћени дрвеним гредама. Већи отвор је пробијен само за врата. Прозори не постоје, у доњој зони се налазе само уски отвори, вероватно пушкарнице. Овакав изглед приземља показује такође карактер заштите доњег дела зграде. Горњи део зграде, за разлику од осталог целокупног комплекса, зидан је у лакој бондручној конструкцији, која је најуобичајенија у зградама тога доба, нарочито у овим крајевима, где су били познати мајстори за такав начин грађења.¹

Данас се ова зграда налази у веома лошем стању. Док је воденица, иако доста оронула, још увек способна да удовољи својој намени, дотле је живот у стамбеном делу потпуно немогућ. Остали су само голи зидови: делови од дрвене грађе, као међуспратна конструкција, врата и прозори, скоро потпуно су дотрајали. Уколико околности не буду дозволиле поправку овог интересантног архитектонског објекта, он ће овако отворен и изложен непогодама преживљавати још само неко време своје последње дане.

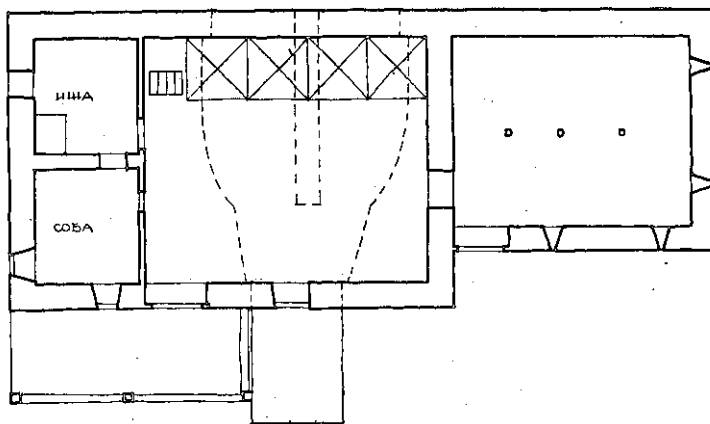
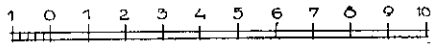
Идући даље уз речицу, наилази се на другу, тзв. Банковићеву воденицу (сл. 8, 9 и 10). По димензијама и распореду она је много скромнија од прве, али у погле-

Сл. 8. Банковићева воденица, стамбени део и млин. — Fig. 8. Moulin de Banković, la partie à usage d'habitation et le moulin proprement dit.

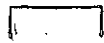

ОСНОВА СПРАТА

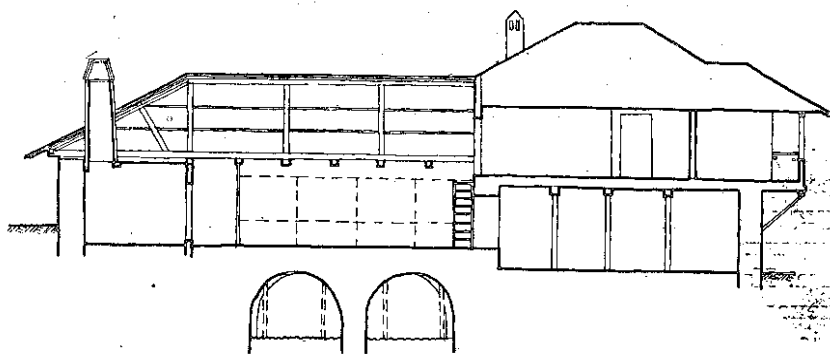

ОСНОВА ПРИЗЕМЉА

МОСТ

Сл. 9. Банковићева воденица, основе.
Fig. 9. Moulin de Banković, plans.

ПОДУИНИ ПРЭСЕК

Сл. 10. Банковићева воденица, пресек.
Fig. 10. Moulin de Banković, coupe.

ду лепоте свог рустичног изгледа не заостаје за њом.

Постројења воденице постављена су у великој просторији, поред које су бочно додата два мања одељења за сталан боравак воденичара. Једно од тих одељења је оцаклија, тј. кухиња, а друго је соба. У воденицу се улазило преко трема. Доња конструкција млина готово је иста као и код Бегове воденице. Два засведена простора примају по два вретена. По броју кошева, величини и систему, млински уређај такође одговара оном из прве воденице. Разликује се једино по томе што је скоро потпуно пропао, те је сасвим неупотребљив. Из велике просторије, у којој се налази млински уређај силази се преко мањих степеница у доњи простор, где протиче вода.

Уз воденицу је дозидан стамбени део. Приземље чини једна велика просторија са дебелим зидовима и директном везом са воденицом. Осим отвора за врата постоје само пушкарнице, тако да је овај део примио на себе улогу одбране власника. На спрат се излази спољним степеницама, које су прислоњене уза зид зграде, а ипак ограђене тајним зидом и укључене под општи кровни покривач. Тако је стан директније везан са спољашношћу, што није случај код прве воденице. Распоред просторија даје једну веома сажету варијанту асиметричног типа плана, но ипак задовољава све основне потребе стана. Најинтересантнији и најлепши део је пространи трем, избачен на конзолама у виду еркера, који је уједно имао и улогу диванане. Са трема је постојао улаз у једну велику, вероватно дневну собу, У једном углу налазе се трагови дрвене конструкције, где је постојало купатило. У другој соби са великим камином налазио се клозет, по уобичајеном начину избачен на конзолама у спољни простор, али је та конструкција данас порушена. Из трема је постојао други улаз, касније зазидан, у једну подужну просторију, која је имала директну везу са воденицом преко малих дрвених степеница. Изгледа да је ова просторија била некад преграђена. Овај део зграде толико је оштећен и запуштен да је потпуно неупотребљив. Поред опште оронулости, читав зид највећег одељења,

заједно са делом кровне конструкције, потпуно је пропао.

Начин зидања је исти као код прве воденице. Ломљеним каменом и сигом зидани су сводови и приземље, док је стамбени део у бондручној конструкцији.

По општој композицији и конструкцији могло би се закључити да су ове две зграде истовремене. Заједничка им је поставка млинског постројења и начин дозиравања стамбеног дела уз воденицу. Распоред просторија, прилаз и место постројења у воденицама потпуно су истоветни; само су димензије тих одељења у Беговој воденици веће. Број, величина и однос просторија стамбених делова разликују се вероватно због имовног стања власника, иако се по положају подударaju. Начин зидања исти је и код обеју воденица (ломљени камен и сига) и код куће где је приземље са малим отворима и дебелим зидовима, док је спрат у лакој бондручној конструкцији са великим отворима прозора. Могло би се можда поставити питање да ли су саме воденице истовремене са додатим зградама за становање. Власник Банковићеве воденице претпоставља да су воденице сазидане пре доласка Турака, а да су Турци дозидали зграде. Ово се мишљење не може за сада са сигурношћу потврдити. Истина, у нашим средњовековним споменицима често се помињу воденице, и то најчешће у виду поклона заједно са селима које су наши средњовековни владари давали манастирима.² Поред тога, констатовано је да се облик, грађа, па и називи појединих делова у воденицама временом нису уопште променили.³ Но ипак за сада још не можемо потврдити такву старост ових двеју воденица. Начин зидања воденице и приземног дела зграде за становање не показује трагове дозиравања, већ напротив доказује да су истовремено подигнути.

Зграде за становање имају једну заједничку карактеристику, која је услов — љена постављањем ових објеката ван уоквиреног живота у граду. Солидно зидана приземља својим масивним изгледом скоро без отвора могла би да подсећају на тзв. куле за становање подизане у оним крајевима где се услед несређених политичких прилика обрађала већа па-

жња на безбедност, као што је то случај у косовско-метохијској области.⁴ Тако овде тај доњи део зграде има сасвим одбранбени карактер. Распоред просторија и изглед фасада на спрату, пак, развија се по систему наизменичне игре пуних и отворених делова, који је готово одредио стил архитектуре у балканским земљама прошлога века. Тако у оштој фасади добијамо контрасте који се не сукобљавају, већ лепотом укуса изражавају функционалност ове старе архитектуре.

Према подацима добивеним од власника Банковићеве воденице можемо закључити да су обе зграде подигли Турци, па су их наследили наши људи по одласку Турака из ових крајева 1877. године. Бегова воденица била је својина неког Мустафе, од кога ју је преузео Штрбовац из Лужнице; данас је у власништву Димитрија и Тодора Манића. Банковићева воденица је у власништву породице Банковић; купљена је од браће Емина и Алије Мустафића, синова Мустафабега.

Ове две воденице вероватно су биле укључене у оних 9 воденица које су у Пироту биле пописане 1883. године.⁵

Постављене тако недалеко једна од друге, оне заједно проживљавају своје последње дане. Са разваљеним вратима

и прозорима, растресеним крововима и контрастом између скромне и развијене градитељске замисли, оне су још увек лепе.

Како овакви објекти дају оригиналне податке о резултатима и успесима грађевинарства једног периода, како представљају ретке примере који неће још дуго пружати та сведочанства, то заслужују да буду заштићени на што је могуће бољи начин. Постоје углавном два начина који осигуравају документациони материјал. Једно је конзервација, негде чак и рестаурација објекта, а друго — прикупљање описа тих објеката путем архитектонских и фотографских снимака и путем текста, претварајући тако њихове вредности у архивски материјал. Овај други начин примењује се само у крајњем случају, када се споменику више не може помоћи. У садашњим приликама, ове воденице препуштене су том другом начину заштите. Ако још узмемо у обзир да је такав начин заштите увек обавезан, па чак и да претходи радовима који се у виду заштите изводе на споменику, тада можемо сматрати неопходним, бар за прво време, такав поступак код ових двеју воденица у Пироту.

Невенка Петровић

Н а п о м е н е

¹ Б. Којић, Стара градска и сеоска архитектура у Србији, Београд 1949, 12.

² Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века,

³ Б. Дробњаковић, Воденице на Дрини и на њеним притокама, Гласник Етнографског му-

зеја VIII, 1933, 1.

⁴ Б. Којић, наведено дело, 84.

М. Красинић, Кула у Метохији, Гласник Етнографског института VII, 1958, 47.

⁵ М. Милићевић, Краљевина Србија, Београд 1884, 241.

DEUX MOULINS À EAU PRÈS DE PIROT

Sur la rivière Gradašnička Reka, près de la ville de Pirot, il y a plusieurs moulins à eau. Certains d'entre eux comptent parmi les monu-ments architectoniques les plus anciens de la région.

Le moulin de Bey et celui de Banković se distinguent par leur aspect, leur construction et leur solution architectonique. Le premier est plus

vaste et de formes plus riches, mais tous deux ils expriment une idée architectonique absolument identique. Chacun d'eux se compose du moulin proprement dit et de la partie à usage d'habitation. Les deux parties constituent un ensemble architectonique. Les moulins sont construits au-dessus du cours d'eau, qui fournit la force motrice. La partie à usage d'habitation est ajou-

tée au moulin du côté de l'est. Les deux parties sont sous le même toit et communiquent entre elles. En ce qui concerne la solution architectonique, la partie à usage d'habitation correspond au type des maisons bourgeoises du siècle dernier. Le plan de cette partie est presque symétrique chez le moulin de Bey, et asymétrique chez celui de Banković. Toutefois, tous les deux comprennent tous les éléments indispensables exigés par l'architecture de l'époque pour les maisons d'habitation: une divanana (espèce de salon à galerie ouverte) permettant de jouir de la vue du paysage environnant, chambres avec cheminées et placards, salle de bain. Les éléments décoratifs, les gravures sur bois en particulier, sont dans le genre adopté par l'architecture du siècle dernier.

Les parties à usage d'habitation avaient été construites en colombage, mode de construction très répandu dans la région. Le moulin proprement dit et le rez-de-chaussée de la partie habitée avaient des murs pleins, construits de pierres cassées, et percés de baies exigues. Par leur mode de construction et leur aspect extérieur, ces constructions ont presque l'air de fortifications, ce qui était probablement, dicté par leur situation isolée, assez loin de la ville, et par les circonstances politiques désordonnées de l'époque.

Ces deux moulins avaient été construits au temps de la domination turque. Après la libération leur situation isolée, assez loin de la ville, et par des Serbes.

N. Petrović